

УДК 332.14:338.436

ЕВОЛЮЦІЯ РОЗВИТКУ АГРОПРОМИСЛОВОГО КОМПЛЕКСУ РЕГІОНУ У ТРАНСФОРМАЦІЙНІЙ ЕКОНОМІЦІ

Мокрій О.Г.

Черкаський державний технологічний університет

Досліджено еволюцію розвитку агропромислового комплексу регіону, визначено характеристики та мету кожного етапу його формування. Розглянуто створення та функціонування агропромислового комплексу як на національному, так і на регіональному рівні. Визначено, що досвід еволюції розвитку агропромислового комплексу в Україні є основою для прийняття стратегічних рішень щодо планування подальшого розвитку. Зазначено про необхідність формування перехідних та адаптаційних механізмів розвитку агропромислового комплексу регіону в трансформаційній економіці. Доведено, що для створення таких механізмів у АПК необхідне врахування специфічних складових та пріоритетних особливостей кожного регіону.

Ключові слова: агропромисловий комплекс, регіон, економіка, сільське господарство, трансформаційна економіка, адаптаційні механізми.

Постановка проблеми. Агропромисловий комплекс (АПК) регіону відіграє важливу роль у функціонуванні економіки держави. Зміни національної економіки зумовлюють необхідність адаптації АПК регіону до нових економічних умов. Протягом розвитку та становлення економіки України паралельно відбувалася еволюція розвитку АПК регіону та формування його ролі в економіці держави.

Розвиток АПК в Україні є складним та суперечливим протягом всього періоду його становлення, адже сформований регіональний АПК Радянського Союзу не відповідав економічним умовам розвитку на ринкових засадах незалежної України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам розвитку та ролі АПК присвячені праці багатьох вітчизняних та зарубіжних вчених, зокрема: Амбросова В., Андрійчука В., Бородіна Є., Лозинської Т., Макаренка П., Маліка М., Могильного А., Онищенко А., Прокопа І., Юрчишина В. та ін. Ними розглянуті питання формування вітчизняної політики розвитку АПК, його інституційного та інфраструктурного забезпечення.

Виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми. Організаційні та економічні структурні трансформації у агропромисловому секторі, які пов'язані з особливостями перебігу економічно-політичних процесів, не забезпечили повноцінного фундаменту для становлення потужного та сучасного АПК регіону в Україні. Залишаються недостатньо висвітленими особливості розвитку регіональних АПК з точки зору сучасної економічної парадигми знань.

Мета статті. Метою статті є дослідження еволюції формування АПК регіону для обґрунтування адаптаційних механізмів розвитку агропромислового комплексу в трансформаційній економіці.

Виклад основного матеріалу. АПК почав своє формування в середині ХХ ст., в Україні цей період можна поділити на 4 основні етапи (табл. 1):

- 1) початковий;
- 2) реформування постсоціалістичного АПК;
- 3) формування АПК регіонів України на сучасних ринкових засадах;
- 4) трансформація АПК регіонів України в європейському напрямі.

У ХХ ст. головною характеристикою економіки України була історична невідповідність розвитку галузей, які безпосередньо належать до

виробництва продовольства, одягу і взуття, поступове збалансування міжгалузевих зв'язків, що обумовлено поширенням підприємств і об'єднань агропромислового типу, що охоплюють єдиний господарський, організаційно-управлінський і економічний механізм виробництва, переробку і збут готових продуктів.

Об'єктивною передумовою формування АПК є посилення поділу праці та зростання усуспільнення виробництва, що обумовлено науково-технічним прогресом продуктивних сил суспільства.

Процес формування АПК пов'язаний, насамперед, з переходом сільського господарства на машинну базу, з необхідністю збільшення обсягу виробництва продукції та усунення втрат на всіх стадіях її створення, переробки, зберігання і збуту шляхом прискореного розвитку харчової промисловості, сфери зберігання, транспортування і торгівлі, створення холодильного господарства на всіх стадіях проходження сировини і готової продукції [2].

У березні 1965 р. на Пленумі ЦК КПРС було розглянуто питання «Про невідкладні заходи щодо дальшого розвитку сільського господарства СРСР». У результаті основними напрямками нової аграрної політики були [5]:

1) зміна системи планування та економічного стимулювання. Було встановлено тверді плани на закупівлі зерна, на відміну від попередніх, що коливалися; підвищено закупівельні ціни на сільськогосподарську продукцію тваринництва від 10% до 100%; введено економічне стимулювання у вигляді надбавок в ціні до 50% при закупівлі понад планових показників; списано борги перед державою з колгоспів і радгоспів та знижено ставку прибуткового податку на селян. Господарствам надали можливість самостійно планувати виробництво в межах державних замовлень;

2) переведення сільського господарства на сучасну індустріальну основу та прискорення науково-технічного прогресу. Передбачалось збільшення капіталовкладень в сільське господарство та укріплення енергетичної бази колгоспів і радгоспів для раціонального використання та підвищення родючості земель, інтенсифікації сільськогосподарського виробництва на основі механізації, меліорації і хімізації;

3) проведення активної соціальної політики в селах. Було введено гарантійну щомісячну оплату

праці за тарифними ставками відповідних категорій та створено спеціальні фонди оплати праці;

4) вдосконалення форм організації виробництва і управління на основі спеціалізації і кооперації, інтеграції колгоспно-радгоспного і промислового виробництва. Передбачалася також підтримка особистих підсобних господарств.

Нова аграрна політика мала безпосередньо ринковий напрям, але реформа була припинена і сільське господарство продовжило розвиватися в протилежний до ринку бік. Це зумовило відставання АПК СРСР від розвинених країн. Основним з напрямків капіталовкладень була механізація виробничих процесів, проте на 1000 га ріллі в кінці 70-х рр. в СРСР припадало 11,5 тракторів, а в США – 30, у Великобританії – 72, у Франції – 81, у ФРН – 194, в Італії – 85; а зернозбиральних комбайнів відповідно у СРСР – 5,7; США та Великобританії – 15, у Франції – 19, ФРН – 33, Італії – 8 [5]. У 70-ті рр. XX ст. також активно приділялась увага поглибленню міжгалузевих зв'язків та створенню агропромислових об'єднань. Так в середині 80-х рр. їх кількість досягла 4,8 тисяч підприємств [5], проте вони функціонували неефективно та не забезпечили очікуваного зростання виробництва сільськогосподарської продукції. І тільки в травні 1982 р. було прийнято програму, яка передбачала агропромислому інтеграцію – встановлення виробничих зв'язків між сільським господарством та харчовими підприємствами, торгівельними, будівельними та транспортними організаціями [5]. На регіональному рівні в АПК створювалися агропромислові об'єднання, які склалися з підприємств певної території, що займалися виробництвом та переробкою сільськогосподарської продукції, добрив, сільськогосподарської техніки та ін.

Отже, аграрна політика 1965-1990 рр. об'єктивно була спрямована на модернізацію сільського господарства, створення аграрного сектору, який би відповідав індустріальній стадії розвитку суспільства і являв собою життєздатну альтернативу ринково-фермерському варіанту аграрної еволюції. Однак в ході реалізації цієї політики чітко проявилось

протиріччя між курсом на модернізацію аграрного сектора і політико-ідеологічними установками правлячої партії. В результаті спостерігалися уповільнення зростання основних показників сільськогосподарського виробництва, поступове наростання кризових явищ, численні протиріччя і парадокси в аграрному секторі. Вирішивши ряд конкретних проблем в галузі сільського господарства, аграрна політика не дозволила створити по-справжньому високоєфективний, на рівні розвинених країн світу, аграрний сектор [5].

Після розпаду Радянського союзу сформований всесоюзний АПК розділювався на АПК окремих країн, налагоджені виробничі зв'язки були зруйновані. Необхідно було вийти з глибокої економічної кризи та побудувати ринкові відносини, шляхом усунення державного монополізму і розвитком «здорової» конкуренції у всіх сферах АПК України.

Для вирішення вищезазначених проблем у 1991 р. в Україні була розпочата земельна реформа. Її головна мета – створити необхідні економічні та політичні умови для формування в аграрному секторі ринкового середовища і організації ведення сільськогосподарського виробництва, забезпечити його високу ефективність та нести повну відповідальність за результати господарювання [1].

Першим етапом реалізації реформи було створення агроформувань нового типу, заснованих на приватній власності на землю і майно. Колишні колгоспи були перетворені у колективні сільськогосподарські підприємства шляхом розподілу майна та землі на паї (частки). Згідно Указу Президента України від 8 серпня 1995 р. «Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарських підприємств і організацій» працівники ставали власниками частки колективного майна, розмір якої залежав від величини трудового внеску. Вони мали право отримати свою частку грошима чи майном, продати її, передати у спадок чи вийти з колективного сільськогосподарського підприємства.

Таблиця 1

Етапи формування АПК регіону в Україні

Етап	1	2	3	4
Період	1960-1990 рр.	1991-2000 рр.	2001-2014 рр.	2015 – сьогодення
Умови формування	Територія сучасної України знаходилася у складі СРСР	Здобуття Україною незалежності та перебування АПК в глибокій економічній кризі	Впровадження нової аграрної реформи	Сучасна реформа АПК євроінтеграційного напрямку
Головна проблема	Історично сформована невідповідність розвитку галузей, які безпосередньо належать до АПК	Розрив попередніх виробничих зв'язків, відсутність досвіду вільних ринкових відносин та конкуренції	Необхідність утримання позицій на світовому аграрному ринку	Соціально-економічна криза, втрата позицій на світовому ринку, через втрату частки промислових центрів України
Головна мета	Поступове збалансування міжгалузевих зв'язків і поширення об'єднань агропромислового типу	Формування АПК України на ринкових засадах, налагодження міжгалузевих зв'язків та формування аграрного ринку	Формування ефективних АПК регіонів України	Розробка та впровадження нової концепції розвитку АПК регіонів, як самостійних складових економіки держави
Результат	Механізація сільськогосподарського виробництва, покращення соціально-економічного становища селян, створення локальних та глобальних об'єднань агропромислового типу	Створення нових форм господарювання, передача землі в приватну власність пайовиків, початок формування аграрного ринку в Україні	Створення інститутів інфраструктурного забезпечення аграрного ринку	Розробка перехідних та адаптаційних механізмів для розвитку АПК у трансформаційній економіці

Джерело: розроблено автором

Проте колективне сільськогосподарське підприємство не здатне було самостійно забезпечити розвиток сільськогосподарського виробництва та функціонувати в умовах ринкового середовища, суттєво не відрізняючись в економічному та організаційному механізмі господарювання від колективного господарства. Тому маючи право вийти з колективного сільськогосподарського підприємства та зайнятися індивідуальним сільськогосподарським виробництвом, тобто створити фермерське господарство, власники паїв почали активно їх створювати, що було новим кроком у розвитку форм господарювання.

Неефективне функціонування колективних сільськогосподарських підприємств сприяло створенню інших нових форм господарювання у 90-і рр. Тому 3 грудня 1999 р. був прийнятий Указ Президента України «Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки», яким передбачалося реформувати протягом грудня 1999 р. – квітня 2000 р. колективні сільськогосподарські підприємства в нові організаційні форми господарювання ринкового типу, які функціонують на засадах приватної власності на землю та майно. Усім членам колективних сільськогосподарських підприємств забезпечувалося право вільного виходу з цих підприємств із земельними частками і майновими паями та створення на їх основі приватних (приватно-орендних) підприємств, селянських (фермерських) господарств, господарських товариств, сільськогосподарських кооперативів, інших суб'єктів господарювання, заснованих на приватній власності.

Приватні підприємства, що виникли на базі реформованих колективних сільськогосподарських підприємств, зобов'язувалися укладати договори оренди земельної частки і майнового паю з власниками цих паїв з виплатою орендної плати у натуральній або грошовій формі. Цим Указом була встановлена мінімальна орендна плата за земельну частку (пай) в розмірі не менше одного відсотка від вартості орендованої землі. Передбачалося збереження, по можливості, цілісності господарського використання приватними формуваннями землі та майна колишніх колективних сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних часток (паїв) і майнових паїв у групі власників цих часток (паїв).

Громадянам, які мають земельний пай, було надано право приєднувати виділену їм земельну ділянку до власного особистого підсобного господарства без створення юридичної особи. Не менш важливим є й те, що орендарям надана можливість вільного викупу земельних ділянок, наданих у користування (понад норму, яка приватизується безкоштовно) за ціною, не нижче визначеної у встановленому порядку грошової оцінки землі.

В результаті практичної реалізації зазначеного Указу 10833 колективних сільськогосподарських підприємств змінили свій юридичний статус. На їх базі у 2000 р. було створено 14241 приватне агроформування, в тому числі фермерських господарств – 1254 (8,8%), приватних підприємств (приватно-орендних) – 2901 (20,4%), господарських товариств (переважно товариств з обмеженою відповідальністю) – 6761

(47,5%), сільськогосподарських виробничих кооперативів – 3325 (23,3%). Важливо також те, що 7434 новостворених підприємства зберегли земельні ділянки колишніх колективних сільськогосподарських підприємств, а отже, мали змогу скористатися позитивною дією фактора масштабів виробництва. В наступні 2001-2002 рр. процес реформування аграрних підприємств продовжувався, насамперед, через перетворення одних типів приватних підприємств в інші, подальшого зростання кількості селянських (фермерських) господарств [1].

Ці трансформації мали економічне та соціальне спрямування, забезпечивши формування підприємств ринкового типу та захисту власників землі введенням державних актів про приватну власність землі, шляхом створення механізму оренди землі, обов'язковою умовою якого є виплата мінімальної орендної плати.

Таким чином аграрна реформа не забезпечила однакові права і можливості для різних форм господарювання у сільському господарстві, свободи вибору ринків збуту та ціноутворення. Інфраструктура аграрного ринку не була сформована належним чином. Тому для створення сучасного аграрного ринку був прийнятий Указ Президента України від 6 червня 2000 р. «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку» [7]. Указом передбачалося створення інститутів інфраструктурного забезпечення аграрного ринку, зокрема: мережі пунктів заготівлі сільськогосподарської продукції, кредитні спілки, а також сільськогосподарські обслуговуючі кооперативи; торгові доми, оптово-роздрібних магазинів фірмової торгівлі підприємств, що виробляють мінеральні добрива, засоби захисту рослин, пально-мастильні матеріали, запасні частини для сільськогосподарської та іншої техніки, сільськогосподарський інвентар тощо; мережі підприємств, для здійснення оптової та роздрібно торгівлі сільськогосподарською продукцією та продовольством, у тому числі магазини фірмової торгівлі і торговельні центри (комплекси).

Були сформовані основні ринкові механізми регулювання виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції:

- реалізація на конкурентних засадах (на товарних біржах та аукціонах), що дозволило зробити ринок більш прозорим та відкритим;
- збільшення обсягів закупівлі за форвардними контрактами, завдяки чому гарантувався викуп продукції та захист від можливих коливань цін;
- створення інформаційної системи для надання інформації про стан та тенденції аграрного ринку, результати біржових торгів, досліджень і аналізу цього ринку, що сприяло інформаційній прозорості процесів на ринку;
- обмеження монополізму та недопущення недобросовісної конкуренції, тобто захист сільськогосподарських виробників від тиску конкурентів та свавілля органів виконавчої влади;
- активізація роботи банків та страхових компаній щодо збільшення обсягів фінансових ресурсів, через кредитування підприємств АПК та їх страховий захист;
- спрощення порядку митного оформлення сільськогосподарської продукції та продовольства з метою збільшення обсягів експорту;

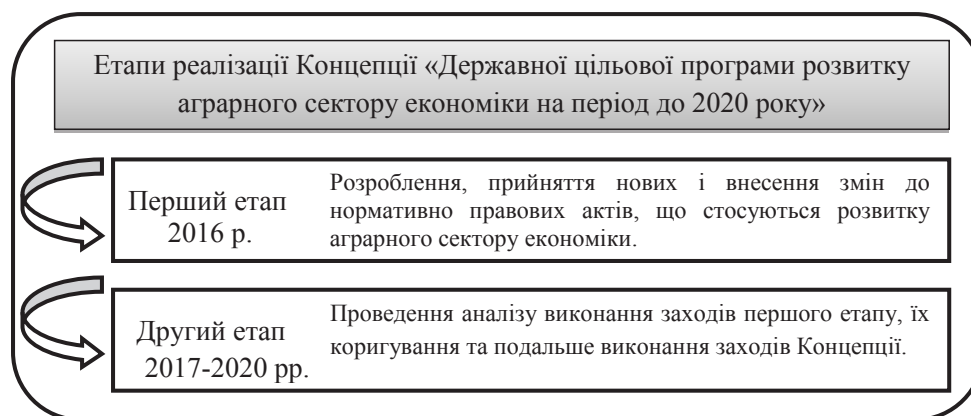

Рис. 1. Етапи реалізації Концепції «Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року»

Джерело: розроблено автором на основі [4]

– удосконалення порядку укладання ф'ючерсних та опціонних контрактів з метою розширення практики їх застосування у сфері реалізації сільськогосподарської продукції на товарних біржах;

– гармонізація законодавства України з питань стандартизації у сфері виробництва і реалізації сільськогосподарської продукції та продовольства за нормами і принципами Світової організації торгівлі.

Реалізація цих механізмів дозволила Україні повернути своє місце на світовому аграрному ринку (у 2014 р. близько 20-24% українського експорту становлять продукти агропромислового комплексу України. Упродовж 2005-2014 рр. експорт продукції аграрного сектору економіки зріс майже в 4 рази і досяг у 2014 р. 18,2 млрд. дол. США, імпорт – відповідно у 2,3 рази і 7,9 млрд. дол. США [6]) та почати формулювати спеціалізовані АПК регіонів (економічного району, адміністративної області, району та окремих господарських формувань). Усі вони відображають специфіку поєднань природних умов і ресурсів, характер розселення, поєднання галузей агропромислового виробництва, спеціалізацію господарств і підприємств [3].

Ці досягнення дали змогу Україні визначити новий напрямок розвитку АПК регіонів та держави. 30 грудня 2015 р. Кабінетом міністрів України Розпорядженням № 1437-р було затверджено Концепцію «Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року» [4]. Головною метою концепції визначено створення організаційно-економічних умов для ефективного, соціально спрямованого розвитку аграрного сектору економіки, стабільного забезпечення промисловості сільськогосподарською сировиною, а населення – високоякісною та безпечною вітчизняною сільськогосподарською продукцією, збільшення обсягів виробництва продукції з високою доданою вартістю, посилення позиції України на світовому ринку сільськогосподарської продукції та продо-

вольства [4]. Етапи реалізації концепції наведені на рис. 1.

Концепція базується на Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 р.

Реалізація концепції покликана забезпечити розвиток аграрного сектору на основі оптимізації його виробничої і соціальної інфраструктури, підвищити конкурентоспроможності сільськогосподарського виробництва, поліпшити якість і безпечність сільськогосподарської продукції, здійснювати охорону навколишнього природного середовища та відтворення природних ресурсів, підвищити рівень зайнятості сільського населення [4]. Разом з цим сама лише Концепція неспроможна забезпечити позитивного результату. Автор наголошує на необхідності врахування змін у національній економічній системі, її динамічності, поведінці світових ринків агропромислової продукції.

Висновки і пропозиції. Формування та розвиток АПК регіонів відбувався нерівномірно, жодна з розроблених стратегій розвитку не була повністю та послідовно реалізована, що стало однією з причин відставання АПК регіону від аналогічного сегменту розвинених держав світу.

АПК є ключовим елементом у розвитку економіки регіонів України. Формування сучасної стратегії розвитку АПК регіону дозволить створити економічні умови для ефективного АПК та посилити роль України на світовому ринку аграрної продукції.

Вивчений досвід щодо еволюції розвитку АПК в Україні та світі є ґрунтовною платформою для прийняття стратегічних рішень щодо планування подальшого розвитку. На цій основі та враховуючи досвід розвинених країн зазначимо, що напрями розвитку АПК регіонів мають бути побудовані з урахуванням адаптаційних підходів до трансформаційної економіки. Особливість їх застосування в Україні – у гнучких інструментах та механізмах для використання у вітчизняних реаліях та з урахуванням регіональної специфіки.

Список літератури:

1. Андрійчук В. Г. Економіка аграрних підприємств: Підручник. – 2-ге вид., доп. і перероблене / В. Г. Андрійчук. – К.: КНЕУ, 2002. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studentbooks.com.ua/content/view/729/39/1/0/>
2. Большой энциклопедический словарь. Сельское хозяйство. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.cnsnb.ru/AKDiL/0024/base/RA/000736.shtm>
3. Економічні основи розвитку АПК в ринкових умовах – Монографія (С. Л. Дусановський, С. М. Білан). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://uchebnik-online.net/book/584-ekonomichni-osnovi-rozvitku-apk-v-rinkovix-umovax-monografiya-sldusanovskij-yembilan.html>
4. Концепція «Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року»: Розпорядження Кабінету міністрів України [від 30 грудня 2015 р. № 1437-р]. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1437-2015-%D1%80#n9>
5. Наухацкий В. В. Агропромышленный комплекс СССР в 1965–1985 годах. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://studopedia.org/9-36495.html>
6. Офіційний сайт Державної служби статистики України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу до ресурсу: <http://www.ukrstat.gov.ua>
7. Указ Президента України від 6 червня 2000 р. «Про заходи щодо забезпечення формування та функціонування аграрного ринку». [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/767/2000>

Мокрий О.Г.

Черкасский государственный технологический университет

ЭВОЛЮЦИЯ РАЗВИТИЯ АГРОПРОМЫШЛЕННОГО КОМПЛЕКСА РЕГИОНА В ТРАНСФОРМАЦИОННОЙ ЭКОНОМИКЕ**Аннотация**

Исследована эволюция развития агропромышленного комплекса региона, определены характеристики и цели каждого этапа его формирования. Рассмотрено создание и функционирование агропромышленного комплекса, как на национальном, так и на региональном уровне. Определено, что опыт эволюции развития агропромышленного комплекса в Украине является основой для принятия стратегических решений по планированию дальнейшего развития. Отмечена необходимость формирования переходных и адаптационных механизмов развития агропромышленного комплекса региона в трансформационной экономике. Доказано, что для создания таких механизмов в АПК необходимо учета специфических составляющих и приоритетных особенностей каждого региона.

Ключевые слова: агропромышленный комплекс, регион, экономика, сельское хозяйство, трансформационная экономика, адаптационные механизмы.

Mokrii O.H.

Cherkasy State Technological University

EVOLUTION OF THE AGRICULTURE OF REGION AT TRANSFORMATION ECONOMY**Summary**

The evolution of the agriculture sector of region is investigated, characteristic and purpose of each stage of its formation are defined. There was considered the creation and functioning of the agricultural sector both at national and regional levels. There was determined that the experience of the evolution of agriculture in Ukraine is the basis for making the strategic decisions about planning the further development. There was indicated the necessity of forming the transition and adaptation mechanisms of development of agriculture sector in transforming economy of region. There was proved that taking into account the specific components and priority features of each region is necessary for the creation such mechanisms in agribusiness.

Keywords: agricultural complex, region, economy, agriculture, transformation economy, adaptive mechanisms.